

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Рябініна О.В.

“ 30 ” травня 2019 р.

ФІЛОСОФІЯ

ТЕМА 2.1: “КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ.
ПРОБЛЕМА АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗУ”

План

1. Образ людини в античності, Середні віки та в Новий час.
2. Проблеми людського буття у філософії XX – початку XXI ст.
3. Теорія антропосоціогенезу.
4. Діяльнісна сутність людини та способи її виявлення.

Час проведення: 2 години.

1. Образ людини в античності, Середні віки та в Новий час

Сутність людської природи, походження та призначення людини, її роль у навколишньому світі завжди посідали одне з головних місць серед філософських проблем. Зараз, на початку ХХІ століття, ми знову шукаємо відповіді на ці одвічні запитання. Чому ж визначення сутності людини зберігає актуальність у наш час? Відповідь на це питання передбачає характеристику головних проблем розвитку людства, зокрема – глобальних проблем сучасності. Їх вирішення потребує не лише усунення конкретних негативних наслідків кожної з цих проблем, але й розуміння причин їх виникнення, які безпосередньо пов'язані з життєдіяльністю людства. А для цього кожен із нас має усвідомити власне місце у світі, визначити головні засади людського буття.

Перші спроби простежити людську сутність помітні вже в міфах різних народів. Нагадаємо, що важливими рисами міфологічного світогляду є синкретизм (уявлення про світ як єдиний вимір реальності, нерозривну цілісність, у якій людська свідомість не відокремлює культурні вияви від світу природи) та антропоморфізм (уявлення про всі об'єкти навколишньої дійсності як такі, що наділені людськими рисами – душею, розумом, почуттями). У міфі людина ще не відокремлювала себе від навколишнього світу, будучи не самотійною і самоцінною істотою, а частиною цілого, частиною непорушного загального порядку. Світова цілісність існує завдяки загальним зв'язкам космічного характеру. Доля однаково всевладна як над людьми, так і над богами.

Слід також пригадати, яку роль відігравав міфологічний світогляд у життєдіяльності людини і суспільства. Міф упорядковував людське життя, але це здійснювалося завдяки підпорядкованості окремої людини колективу. За таких умов окремого „Я” існувати не могло: кожен сприймав себе як частку спільного „Ми”. Лише так можна було забезпечити згуртованість примітивного колективу в умовах жорсткої боротьби за власне існування. Закони колективу були невіддільними від самого життя, тому їх не потрібно було записувати: вони передавалися від попередніх поколінь до наступних.

Міфологія справила значний вплив на античну філософську думку, проте між ними існують принципові відмінності. Специфіка філософії як форми буття культури перш за все визначалася становленням філософської раціональності як способу осягнення людиною світу і водночас – власної сутності.

Головною рисою світогляду античної епохи був космоцентризм. Осягнення буття космосу – Всесвіту стало ключовою проблемою початкового етапу існування античної філософії. Поняття космосу, яке позначало структурно організовану та упорядковану цілісність світу, включало і буття людини. Образ людини накладався на природу та космос, змінюючи їх. У натурфілософії досократиків людський світ розглядався як мікрокосмос (мікрокосм). Вперше таку ідею висловив **Демокріт** (460 р. до н. е. – рік смерті невідомий): „Людина – це малий світ”. Такий підхід розкривав особливе місце людини в макрокосмосі та зв’язки із ним.

Розвиток філософської думки привів до поглиблення розуміння людської природи. Для софістів на перший план вийшла саме психологія людини, оскільки мистецтво переконувати вимагало глибокого знання людської свідомості. **Протагор** (490–420 рр. до н. е.) визначив людину як „міру всіх речей”. У словах близького до школи кініків філософа **Антісфена** (близько 450–360 рр. до н. е.): „Вище благо для людини – бути вільною від суспільства” найбільш повно виражений процес формування нових культурних цінностей. Індивідуалізм кініків був природним наслідком суперечливого розвитку античної культури. Полісна демократія, де колектив вільних общинників відігравав важливу суспільну роль, на той час поступилася місцем олігархії.

Важливе місце образ людини посів у філософії **Сократа** (приблизно 470–399 рр. до н. е.). На його думку, філософія людини повинна стати ключем до філософії природи, а не навпаки. У цьому зв’язку Сократ надавав першочергове значення тому факту, що людина є істота розумна, яка наділена здатністю пізнавати і мислити. Він ототожнював доброчесність із знанням: на думку мислителя, людина, яка знає, що таке добро, не буде чинити зле. Його запитання про те, що таке краса, справедливість, дружба, мудрість,

примушували співрозмовників замислюватися над головними життєвими цінностями. Основним питанням філософії для Сократа була вимога, звернена до кожної людини: „Пізнай себе”. Мислитель вважав, що сутність людини складає душа, завдяки наявності якої людина відрізняється від інших істот. Душа – це здатність людини усвідомлювати, виявляти розумову активність, бути совісною та моральною, доброчесною. Потенціал душі реалізується в пізнанні. Тіло людини не вище за її душу, навпаки – є інструментом душі.

Учень Сократа **Платон** (427–347 рр. до н.е.) співвідносив людську душу з ідеєю. У творі „Держава” він пов’язував людські чесноти з правом посідати певні державні посади. За Платоном, в ідеальній державі правителям і філософам має бути притаманна мудрість, воїнам – хоробрість і воля, трудівникам – поміркованість і чуттєвість. Кожен має виконувати свою справу – ось головна заповідь розвитку такого суспільства. Воно протиставлене реальним типам державного устрою: тимократії (владі честолюбців), олігархії, демократії, тиранії. У кожній із цих держав знаходять вияв і домінують негативні риси людського буття.

Аристотель (384–322 рр. до н.е.) вважав душу здійсненням можливості життя природного тіла. Душа людини відрізняється від душі рослини або тварини наявністю розуму. Душа є невіддільною від тіла, тому переселення душ неможливе. Людину Аристотель характеризує як політичну істоту, тим самим відрізняючи її від решти живих істот. До поняття політики філософ відносив не тільки сферу взаємин державної влади з народом та окремими людьми, але й усю сферу суспільного життя.

Представники **стоїцизму** – **Зенон із Кітіона** (близ. 336 – 264 рр. до н.е.), **Луцій Анней Сенека** (близ. 4 р. до н.е. – 65) – розглядали людську душу як частину Світового Логосу, до якого вона повертається після фізичної смерті людини. Стоїки вважали, що людина має у своїх діях коритися долі лише тоді, коли це не суперечить її переконанням. Якщо ж доля не збігається з моральними ідеалами, людина має відсторонитися від активних дій або покінчити життя самогубством.

Таким чином, саме в античні часи зароджуються елементи учення про природу людини. Головним **принципом життєдіяльності людини** античні філософи класичного періоду вважали **розум**. Проте філософська думка пізньої античності відійшла від раціоналізму: вона звернула увагу і на ті аспекти духовної сфери, які не можуть бути обґрунтовані з позицій розуму. Спробуйте відповісти, які сфери людського буття не можуть бути розкриті лише за допомогою логічного мислення?

У Середні віки розвиток європейської філософії був нерозривно пов'язаний із **християнською теологією**. Християнська концепція людини ґрунтувалася на ідеях Біблії. Один із засновників середньовічної патристики **Августин Блаженний** (354–430) у творі „Про град Божий” відстоював ідею, що Бог є вищою досконалістю, а створена ним людина –нижча за нього. Основу всієї історії, за Августином, складають два царства – Боже та Земне. Перше об'єднує ту меншість, яка виконує настанови церкви та заповіді її батьків – пророків, ангелів, патріархів, тих християн, хто жив у покорі та молитвах. Земне Місто або Царство складають грішні ангели, язичники, віровідступники, єретики, невіруючі. Сенс історії для Августина – покращення земного життя, постійне прагнення людей до морального самовдосконалення на основі християнських заповідей. Боже Царство розширюється за рахунок земного Царства, і боротьба між ними має завершитися перемогою добра, відплатою кожному за його справи.

Августин намагався примирити віру та розум. „Віруй, щоб розуміти,” – важливий принцип його вчення. На думку Августина, наука дає нам знання про навколишній світ, проте справжня мудрість – це пізнання вічних божественних справ. Знання саме по собі є неприйнятним: людина повинна прагнути до мудрості, оскільки її вище призначення – це спасіння душі.

Характерною рисою середньовічної філософії є **персоналізм** – розуміння людини як персони (від лат. *persona* – особистість), тобто неподільної особистості, яка має розум і свободу волі, створена за образом та подобою Бога, наділена совістю – можливістю усвідомлювати власні вчинки. Кожна

особистість – це особливий замкнений світ, в якому відбувається постійна боротьба сил добра та зла, духу та тіла, розуму та чуттєвості, обов’язку та схильності. При цьому завжди присутній суддя – совість і закон душі – логос, пов’язаний з логосом божественним. Цей світ не можуть досягнути люди, але він відкритий для Бога. Тому праведність, чистота людських думок є не менш значущими за вірні вчинки.

Фома Аквінський (1225–1274) – видатний філософ та теолог, систематизатор середньовічної схоластики – намагався наблизити християнське віровчення до людини. У своїх основних працях „Сума теології” та „Сума проти язичників” він виходив з уявлення про людську індивідуальність як поєднання душі та тіла: душа є нематеріальною, і лише через тілесність здобуває завершальне втілення. Людська особистість є для нього „найбільш благородною в усій розумній природі”.

Головний зміст філософської думки епохи Відродження визначається її антропоцентризмом. Поворот до людини як до головного змісту філософії відрізняється як від античності з притаманним їй космоцентризмом, так і від середньовічного філософського мислення, в центрі якого знаходився Бог та пов’язана з ним ідея спасіння. Духовна та тілесна складові людської природи розглядалися не як протилежні, а як такі, кожна з яких доповнює іншу.

На противагу середньовічним мислителям, **філософська думка епохи Відродження** стверджувала культ людського розуму як рушійної сили пізнання і творчості. Так, **Піко делла Мірандола** (1463–1494) вбачав особливе місце людини у світі в тому, що вона причетна як до земного, так і до небесного. У поєднанні зі свободою вибору це дає людині можливість самовизначення у світі. Вона є не просто природною істотою, але і творцем самої себе. Усвідомивши сенс свого життя і можливості власної волі, людина стає господарем природи. Ці ідеї об’єднали багатьох мислителів різних країн, яких почали називати гуманістами.

Гуманізм (від лат. *humanus* – людський) – це вчення, що ґрунтується на принципі самоцінності людини як особистості, визнає її право на волю, щастя,

добробут. Гуманізм мав тривалу передісторію в античності й середньовіччі, але як широкий суспільний рух, що мав найважливіші політичні, соціальні та моральні наслідки, він оформився саме в епоху Відродження. Основними центрами гуманістичної культури у XV–XVI ст. стали Італія, Франція, Німеччина, Англія.

Філософія Нового часу закріпила **антропоцентричний підхід**, поєднавши його з досягненнями **науки**. **Р. Декарт** (1596–1650) ототожнював душу і розум людини. Для нього розумна душа тотожна здатності до мислення. Уяву і почуття Р. Декарт розглядав лише як модуси розуму. Людське тіло він оцінював як автомат, машину. Механістичний підхід був притаманний і іншим мислителям цієї епохи. Зокрема, **Ж. Ламетрі** (1709–1751) у трактаті „Людина-машина” висловлював думку, що людина відрізняється від тварин лише більшою кількістю потреб і відповідно – більшою кількістю розуму, який допомагає їх задовольняти.

Принципово інший підхід зустрічаємо у **Б. Паскаля** (1623–1662). Головною проблемою людського існування він вважав місце людини у Всесвіті. Трагізм цього існування Б. Паскаль убачав у незрівнянності конкретного місця, яке займає окрема людина, з безмежжям Всесвіту. Проте просторова неосяжність Всесвіту не є підставою для повної зневіри людини у своїх можливостях. Велич людини полягає в її здатності мислити. „У просторі Всесвіт осягає і поглинає мене, – зазначав Паскаль, – у думці я осягаю його”. Людину філософ порівнює з очеретиною, яку легко зламати, проте людина – це „мисляча очеретина”. Джерелом правильного мислення є правильний спосіб життя. Розум не може допомогти людині приборкати власні пристрасті. Сене людському буттю надається за допомогою серця, яке повинне відчувати присутність Бога. Саме віра в Бога розглядається Б. Паскалем як основа морального буття людини.

Оригінально і глибоко концепцію людини розробив видатний український філософ **Г. Сковорода** (1722–1794). Його увагу привертав духовний світ людини. Ключовою для філософа була проблема людського

щастя. Мислитель убачав його у постійному моральному вдосконаленні. Це – процес, через який людина творить себе. Для цього необхідно пізнати своє місце у світі, яке призначене людині Богом. Повна реалізація власних здібностей через обрання „сродної” власній натурі праці є умовою гармонії людського буття.

Для родоначальника німецької класичної філософії **І. Канта** (1724–1804) питання „Що таке людина?” набуває значення основного питання філософії. Воно поділяється на три питання: „Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватися?” Філософ відповідає на нього, аналізуючи людську діяльність. Вона складається з таких форм, як пізнання, практика і творчість – синтез пізнання та практики. Саме творчість, в якій мета діяльності людини збігається з самою діяльністю, є найбільш важливою серед цих форм. Отже, на думку І. Канта, людина – це, перш за все, творець.

Л. Фейєрбах (1804–1872) стверджував, що людина – це не творіння Боже, а найбільш досконала частина одвічної природи. Людська природа розглядалася мислителем в єдності душі та тіла. Головний принцип антропологічного матеріалізму, якого дотримувався Л. Фейєрбах, проголошував людину вихідним пунктом і кінцевою метою філософії. Згідно з ним, необхідно за посередництва людини звести все надприродне до природи та за посередництва природи все надлюдське звести до людини.

Марксистська філософія пояснювала наявність у людській природі біологічного та соціального начал на основі принципів діалектичного матеріалізму. За **К. Марксом** (1818–1883), „сутність людини не є абстракт, притаманний окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин”. Такий підхід допомагав розкрити сторони людського життя, пов’язаного з соціумом.

2. Проблеми людського буття у філософії XX – початку XXI ст.

Сучасна філософська думка в багатьох аспектах переглянула попередні підходи до визначення людини. Ця ревізія пов’язана з поширенням ідей

некласичної філософії. Уже наприкінці XIX ст. набула поширення нова течія – **„філософія життя”**. Цей якісно новий світогляд ґрунтувався на філософуванні, що було наслідком відчуття всієї повноти життя, де центром роздумів є людина. Основи „філософії життя” були закладені німецьким філософом **А. Шопенгауером** (1788–1860). У праці „Світ як воля і уявлення” він висунув ідею про існування світу на основі нескінченної волі до життя. Воля, за А. Шопенгауером, складає серцевину, ядро всього, що існує у світі – окремого та цілого. Вона виявляє себе як у кожній сліпій силі природи, так і в усвідомленій людській діяльності. Різниця полягає лише у ступені прояву волі в кожному випадку, але не в її сутності.

Основною властивістю волі, на думку А. Шопенгауера, є постійна боротьба, яка охоплює всі рівні природи. Суперництво яскраво виявляється у середовищі тварин, де воля реалізується у формі волі до життя: більш сильні стверджуються і забезпечують своє існування за рахунок більш слабких істот. Подібно до цього людина демонструє ту ж боротьбу: природу вона розглядає як продукт для власного споживання, а інших людей – як суперників.

Інший представник **„філософії життя”** – **Ф. Ніцше** (1844–1900) вбачав основу світу у прагненні до влади. Воля до влади – це не обумовлене певною причиною явище, інстинкт, притаманний людині. Ідеалом, основою філософської системи Ф. Ніцше є „надлюдина” і саме її він вважає „сенсом землі”. Надлюдина – це аристократ духу. Звичайна людина для „надлюдини”, на думку німецького мислителя, виглядає або посміховиськом, або ганьбою. Якщо у відносинах між собою „надлюди” виявляють доброту, чуйність, то до „чужих” – звичайних людей ставляться так само, як звичайні люди – до хижаків: „Вони повертаються до невинної совісті хижого звіра, ... вдаються до вбивства, підпалу, насильства, погрому з гордістю та душевною рівновагою..., переконані, що поети надовго тепер матимуть тему для творчості та уславлення”. Свій ідеал „надлюдини” Ф. Ніцше не пов’язує з конкретно людською расою або нацією, але підкреслює, що „надлюдину” необхідно зростити.

Отже, підходи „філософії життя” докорінно відрізнялися від концепцій людини у класичній філософії, перш за все – виразним ірраціоналізмом. Наприкінці XIX – на початку XX ст. вони набули поширення у філософській думці.

У новітню епоху все більше поглиблюється розуміння складності і багатомірності людини. Логічним наслідком всебічного розгляду людської природи стало оформлення у 20-х рр. XX ст. **філософської антропології** як окремої течії філософії. Вона ґрунтувалася на ідеях німецької класичної філософії і філософії життя. Основне питання цієї течії – це питання про сутність людини, про її метафізичне походження, про її фізичне, психічне та духовне начала у світі. Пошук відповідей на це питання об’єднує предметне вивчення сфер людського буття з його філософським осягненням.

Представники філософської антропології **М. Шелер** (1874–1928), **Г. Плеснер** (1892–1985), **А. Гелен** (1904–1976) дотримувалися точки зору, що людина „вписана” до світу, але через свою природну „недостатність” не може бути пояснена через природу, центрована в ній. Вона вимушена шукати „центр” поза собою; будучи позбавленою основи, повинна постійно долати „ніщо”. Тварина тотожна самій собі, своєму середовищу, залежить від природних потягів, прив’язана до конкретних умов життя, тоді як людина, дистанціюючись щодо самої себе (своєї тілесності) та свого середовища (світу), має тіло та є відкритою світу.

Оскільки людина є „недостатньою”, а до того ж мешкає у світі, який постійно провокує різні „розриви”, буття людини завжди проблематичне. Воно вимагає постійних зусиль для зняття своєї невизначеності. Для цього необхідно залучити не тільки „знання контролю” (природничонаукове знання), але і „знання культури”, як і „знання порятунку”. Акцент на тому чи іншому знанні, необхідному для утримання людини у світі, особливості бачення його механізмів визначили відмінності чотирьох основних концепцій філософської антропології: антропобіологічної, соціологічної, культурологічної і теологічної. Можливість існування кожної з них міститься у працях визнаного засновника

цього напрямку – М. Шелера. Узагальнюючу програму філософської антропології він запропонував у праці „Місце людини в космосі” (1928).

Інший напрям філософської думки ХХ ст. – **екзистенціалізм** у тлумаченні людської природи відкинув ідеї призначення людини. У програмній статті „Екзистенціалізм – це гуманізм” **Ж.-П. Сартр** (1905–1980) так сформулював засади екзистенціальної філософії людини: „Людина... спочатку нічого собою не являє. Людиною вона стає лише потім, причому такою людиною, якою вона зробить себе сама. Таким чином, нема ніякої людської природи, як немає і бога, котрий би її замислив. Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, але така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і виявляє волю вже після того, як починає існувати, ... то вона є лише те, що сама із себе зробить”. Отже, людина є вільною у своєму виборі варіантів існування, варіантів поведінки у кожній ситуації. Кожен з нас постійно знаходиться у стані вибору. Цей рух визначає весь перебіг людського життя.

Розвиток цих ідей знаходимо в іншого видатного представника екзистенціалізму **А. Камю** (1913–1960). У філософському романі А. Камю „Чума” епідемія, що охопила місто Оран – це символ усіх страхів і лих, які можуть зустрітися людині. Проте однакові умови викликають різну реакцію людей. Одні мешканці міста залишаються пасивними, вбачаючи в епідемії покарання за людські гріхи, інші ж активно протистоять пошесті, хоч і не певні в остаточній перемозі. Саме останню лінію можна вважати ще одним проявом екзистенціального підходу до життя. Діяти, навіть коли немає впевненості в успіху цих дій, постійно боротися з несприятливими обставинами і намагатися перемогти – цю ідею роману слід визначити як головну. Трагічні історії людства ХХ ст. – перш за все, Друга світова війна – справили вплив на розвиток ідей екзистенціалізму

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у західній філософії активно розвивається напрям **постмодернізму**, що вважає своїм головним принципом **комунікацію** різних точок зору. На думку постмодерністів, людина – це істота,

яка постає в пошуках піднесеного і прагне уникати одноманітного, одномірного, нудного, тоталітарного. Людина може зрозуміти існуючі суспільні норми лише в тому випадку, якщо вона постійно від них відсувається або руйнує, інакше кажучи, деконструює їх. Деконструкція – вихідний принцип філософії відомого французького мислителя **Ж. Дерріда** (1930–2005). Він вважав, що, тільки відштовхуючись від опорних понять певної системи і порівнюючи дійсний зміст та тлумачення сенсу понять в різних філософських системах, людина може зрозуміти реальність, істину власного буття.

Узагальнюючи минулі й сучасні філософські пошуки сутності людини, слід визначити головні їх підсумки. Людина й унікальна, й універсальна. Людина – вінець природи, якому немає рівних, вона володіє унікальними здібностями. Але вона й універсальна, ніщо їй не чуже – ані Всесвіт, ані біологічні інстинкти, ні витончена, піднесена діяльність.

Людина – це співвідношення внутрішнього й зовнішнього. Духовний світ людини знаходить вияв у різних формах: у діяльності, грі, праці, художній творчості. Реалізація цих форм пов'язує окрему людину із суспільством.

Людина є єдиною, неподільною, але не одномірною. Вона поєднує в собі різні рівні: біологічний, діючий, розумний, чуттєвий, раціональний, етичний. Усі вони об'єднуються світом певної, конкретної особистості. Людина творить свій духовний світ, світ цінностей, науки, мистецтва, моралі. Водночас людина – істота історична, і в якості такої вона спрямована від минулого, через сьогодення, до майбутнього.

Людині не уникнути тягара відповідальності перед собою особисто й іншими людьми. Тому їй потрібна ґрунтовна філософська база. Велика кількість людей стурбована питаннями походження людини та її призначення у світі. Проте, міркуючи над цими проблемами, вони часто навіть не підозрюють, що лишають осторонь неоціненний спадок філософської думки. Без філософії наші повсякденні погляди на людину виявляються досить бідними та малодійовими.

3. Теорія антропосоціогенезу

Проблема походження людини хвилювала мислителів кожної епохи. Філософська думка характеризується розмаїттям підходів до виникнення та розвитку людського життя. В узагальненому вигляді ці підходи можуть бути об'єднані в декілька концепцій. Основними концепціями людини є релігійна, біологічна та екзистенціально-філософська.

У **релігійній** (зокрема, християнській) інтерпретації людина розглядається як завершальний продукт творіння Бога. Створена за образом та подобою Божими, людина відпадає від Бога через скоєння першородного гріха. Унаслідок гріхопадіння внутрішній світ людини став роздвоєним, таким, що поєднував божественну та земну сутності. Спасителем людства від тягара гріха через розп'яття та воскресіння виступив Христос – Син Божий і Син Людський.

В основі **біологічних**, або натуралістичних, концепцій людини знаходиться той факт, що людина – це складова частина природи, особливий вид вищих ссавців *Homo sapiens* (людина розумна). Такі інтерпретації людини пояснюють її свідомість та поведінку, проводячи аналогії зі світом тварин. Так, закон боротьби між окремими індивідами за власне існування розглядався деякими вченими як універсальний, що діє і в людському суспільстві. Війни й інші конфлікти між людьми визначалися прибічниками біологічних концепцій як вияви інстинкту агресивності, що нібито був успадкований людиною від тварин.

Екзистенціально-філософська інтерпретація людини докорінним чином відрізняється від релігійної і біологічної концепцій. Фундаментальною рисою екзистенціалізму є визнання людини унікальною, неповторною істотою. Буття кожної людини розглядається представниками цього напрямку як абсолютне. На думку Ж.-П. Сартра, існування людини передує її сутності і фактично замінює її. Кожен сам відповідає за свою долю, здійснюючи свідомий вибір. Тому людина в навколишньому світі є своєрідним “проектом”, і від неї самої залежить, чи здійсниться цей проект.

Одночасне перебування людини у світі природи й у світі суспільства дає підстави для питань про співвідношення і взаємодію біологічного та соціального чинників людськості. Ще Аристотель звернув увагу на цей факт, визначивши людину як „політичну тварину”. Деякі філософи Нового часу абсолютизували розуміння людини як сукупності суспільних відносин, визначаючи її як „чистий аркуш”, що заповнюється винятково суспільством. З іншого боку, і в Новий час окремі мислителі висловлювали ідеї „вищості” однієї людської раси (зокрема, європеїдної) над іншими. Вони пов’язували це з „природними” властивостями, наперед визначеними генами та інстинктами, які нібито дають можливість створювати культуру і оволодівати її здобутками лише представникам „вищої” раси. У зв’язку з цим виникає питання: які чинники домінують при формуванні людської свідомості та поведінки?

Учені визнали, що перетворення тварини на людину не могло бути миттєвою подією. Повинен був існувати тривалий період становлення людини – антропогенезу та об’єднання людей в єдине суспільство – соціогенезу. Вони являють собою дві нерозривні, взаємопов’язані сторони єдиного процесу – **антропосоціогенезу**. Його сутність полягає в **переході від біологічної форми руху матерії до соціальної**. На думку більшості сучасних істориків, антропологів та археологів, цей процес тривав близько 3–3,5 млн. років.

Основою теорії антропосоціогенезу стала **еволюційна теорія** англійського біолога **Ч. Дарвіна** (1809–1882) про походження видів шляхом природного відбору, що здійснювався під впливом навколишнього середовища. У процесі еволюції відбувалося зникнення проміжних форм живих організмів та постійне вдосконалення їх будови і функцій. Внаслідок конкуренції між видами та всередині одного виду виживали ті організми, які найкраще пристосовувалися до певних умов зовнішнього середовища.

Ч. Дарвін та його послідовник **Т. Гекслі** (1825–1895), спираючись на матеріали палеонтологічних, анатомічних, ембріологічних досліджень, довели генетичну спорідненість людини та тварин, зокрема – антропоїдних мавп. Однак вони не розглядали питання про те, що ж саме зумовило необхідність,

утворило передумови еволюційного перетворення мавпи на людину та які етапи цього перетворення.

Розв'язанню цієї проблеми були присвячені праці основоположників марксизму. К. Маркс і **Ф. Енгельс** (1820–1895) надавали першочергового значення у процесі становлення людини її соціально значущій діяльності. У творі Ф. Енгельса „Роль праці у процесі перетворення мавпи на людину” була сформульована **трудова теорія антропосоціогенезу**. Згідно з нею, **праця** була визначальною умовою становлення людини. Стрижнем людської діяльності стало уміння виготовляти знаряддя праці.

Водночас праця мала свою генезу. Вона стала повноцінною предметно-практичною діяльністю завдяки взаємодії з такими чинниками соціалізації, як мова, свідомість, мораль, міфологія та ін. Унаслідок цього посилювалися і ставали все більш різноманітними зв'язки між людьми. Їх розвиток сприяв формуванню і зміцненню людських колективів.

У чому ж полягає принципова різниця між твариною й людиною, а відповідно – між біологічним об'єднанням та людським суспільством? Тварини пристосовуються до навколишнього середовища, яке визначає спосіб їхнього життя. Їх об'єднання виникають або внаслідок дії інстинкту самозбереження (стадо), або на основі біофізіологічного розподілу функцій (мурашник, бджолиний вулик). **Людина ж не просто пристосовується до певних умов, а перетворює їх у процесі спільної праці з іншими членами людського колективу** – створює світ матеріальної та духовної культури. Отже, колективна поведінка у процесі праці стає рушійною силою подальшого прогресу.

У 60-і рр. XX ст. тлумачення антропогенезу зазнало значних змін. Була сформульована **концепція „двох стрибків”**. Згідно з нею, в еволюції людини існували два переломних моменти. Перший полягав у переході від стадії тваринних попередників людини до стадії людей, що формуються, – палеоантропів. Цей перехід позначив появу соціальних закономірностей. Другий стрибок – це зміна палеоантропів людьми сучасного фізичного типу (неоантропами), що сталася на межі раннього та пізнього палеоліту. З цього

часу подальший розвиток людей визначався соціальними закономірностями. Формування суспільства остаточно завершилося з появою екзогамії (заборони шлюбів всередині групи родичів) і роду.

Невід'ємним елементом антропосоціогенезу стали **морально-соціальні вимоги**, виконання яких було **обов'язковим для всіх членів колективу**. Найбільш важливі з них, які виникли ще в перших людських об'єднаннях – це заборона вбивства іншого члена племені (а згодом – родича), заборона кровозмішувальних зв'язків, підтримання життя будь-кого із членів свого племені (пізніше – близьких людей, родичів), незалежно від його фізичної пристосованості до життя. Жорсткі каральні санкції за порушення цих правил допомогли їх утвердженню в людській свідомості, зробили неможливим повернення людей до тваринного стану. Більш розвинена мораль не скасувала жодної з цих вимог. І зараз статеві зв'язки між рідними людьми або вбивство когось із них розглядаються як абсолютне зло, відхилення від загальних норм людськості.

З іншого боку, **становлення людини** відбувається не тільки у процесі виконання вимог колективу, але й **через усвідомлення особистих почуттів, знань, поглядів та переконань**. Хоча вплив на індивіда природи і суспільства залишається незаперечним, він не є абсолютним. Визнання цього було б відмовою від людської особистості. Людина обирає певний шлях дії, спираючись на свій світогляд, і саме завдяки цьому спроможна відповідати за свої вчинки. Цей аспект людської діяльності дає підстави розглядати людину як самодіяльність.

4. Діяльнісна сутність людини та способи її виявлення

Сутність людини виявляється в декількох формах. Основними серед них є діяльність, творчість та гра.

Діяльність – це форма активного ставлення людини до навколишнього світу з метою його перетворення. Принциповою особливістю людської діяльності є її усвідомленість. Діяльність характеризується метою, засобами,

формою процесу та результатами. Вона принципово відрізняється від поняття „поведінка”. Остання пов’язана перш за все з адаптацією до природного та соціального середовища, і дії людини в цих умовах до певної міри обмежені наявними стереотипами, програмами дій. Діяльність же дозволяє людям не лише пристосовуватися до певних умов існування, але і змінювати їх.

Найбільш послідовний раціоналістичний виклад принципу діяльності міститься у філософії **Г. Гегеля** (1770–1831). Центральне місце в ній належить діяльності **абсолютного духу**. За Г. Гегелем, саме дух пробуджує в людині самосвідомість – спочатку через слово та мову. Знаряддя праці та матеріальна культура є більш пізніми, похідними проявами реалізації творчої сили духу – мислення. Таким чином, вихідна точка людського розвитку – це здатність людини усвідомити все багатство образів, які до того містяться всередині духу і є неусвідомленими.

Г. Гегель проаналізував діяльність з позицій ідеалістичної філософії. Марксистська філософія розглядала діяльність як органічну єдність чуттєво-практичних і теоретичних форм. Ця цілісність діяльності синтезується в понятті практики. Практична діяльність включає різноманітні акти перетворення об’єктів, де продукти однієї діяльності стають вихідними компонентами іншої. Саме виникнення матеріальної виробничо-практичної діяльності було передумовою становлення специфічно людського відношення до світу, подолання рамок тваринного існування. В умовах сучасного суспільства все більшого значення набуває технічна діяльність, основою якої є взаємодія між матеріальними артефактами (об’єктами та устроями, створеними людиною) та людськими знаннями, навичками, уміннями і стандартами діяльності.

Вищою формою практики є праця. Вона поєднує ряд елементів: людину з її цілями, знаннями та навичками, певні трудові операції та об’єкти праці. Об’єкти праці, в свою чергу, поділяються на предмети праці (початковий матеріал), засоби праці (перш за все – знаряддя) та продукти праці. Отже, практика являє собою єдність об’єктивної та суб’єктивної сторін. Слід зазначити, що в процесі практики відбувається не лише перетворення її

об'єктів, але й розвиток людини, оскільки її властивості змінюються та вдосконалюються.

Діяльність може бути як репродуктивною (спрямованою на відтворення того, що вже існує), так і творчою. **Творчість** – це діяльність, яка породжує щось принципово нове, таке, що не існувало раніше. Її також можна визначити як процес прийняття нестандартних рішень. Перші спроби досягнути цей феномен помітні вже в античній філософії. Так, Платон розглядав два види творчості: Божу і людську. Перша створює вічні цінності, друга ж визначається наявністю „божого іскри”, проявляючись в діяльності як філософа, так і ремісника. Творче натхнення Платон розглядав як своєрідний стан людини, споріднений з безумством. Християнство розглядало творчість людини як вищий прояв божественного в людині. У наш час творчість розглядається як результат діяльності людського мозку, де розум пов'язаний з інтуїцією.

За об'єктом творчості визначають такі її різновиди, як предметно-практична, наукова, технічна, художня, соціальна, філософська, релігійна. Вони можуть здійснюватися як окремим індивідом, так і колективом. Аналіз різноманітних форм творчості дає підстави для висновку: вона властива лише людині як суспільно-історичній істоті, є природним і необхідним доповненням раціональності.

Гра – це форма вільного самовиявлення людини. У класичній філософській традиції (І. Кант) вона розглядалася як діяльність, що не задовольняє зовнішні утилітарні потреби, приємна сама по собі і не підпорядковується конкретній меті. Людина отримує безкорисливе задоволення від самого процесу гри. **Г. Спенсер** (1820–1903) та **К. Гросс** (1861–1946) вважали гру формою вправ, що допомагають вищим тваринам зміцнювати і розвивати спадкові форми поведінки.

Некласична філософія XX ст. піддала критиці такі погляди на проблему гри, відзначивши, що інстинктивні форми поведінки, притаманні тваринам, не потребують спеціальних вправ. Нідерландський історик **Й. Хейзінга** (1872–1945) створює універсальну ігрову концепцію культури. Він розглядає гру і

змагання як основу для всіх виявів людського життя: закону, філософії, поезії, релігії. Властивість гри формувати культуру Й. Хейзінга пояснює тим, що для зміни навколишнього середовища шляхом певної діяльності людина повинна попередньо здійснити аналогічний процес у власній уяві. Важливу роль в ігровій діяльності відіграють соціальні ідеали, які визначають духовне життя суспільства. В них міститься багато ігрових елементів, оскільки ці ідеали пов'язані зі сферою мрії, фантазії, утопії. З часом, внаслідок культурного розвитку людства, ігровий елемент поступається місцем іншим видам людської діяльності – науці, праву, політиці. Витіснення гри починається в Новий час, коли ідеали суспільства починають підпорядковуватися принципу корисності, що веде до втрати вільного духу культури. Але ігровий інстинкт, на думку Й. Хейзінги, може виявитися в будь-який момент, залучаючи до гри як окремого індивіда, так і людські маси.

І діяльність, і творчість, і гра передбачають постійний контакт індивіда із суспільством. Відомо, що немовлята, якщо вони тривалий час позбавлені фізичного та емоційного контакту з людьми, деградує і врешті-решт гинуть. Отже, відсутність таких зв'язків може мати фатальні наслідки. Дослідники помітили, що така ситуація справляє негативний вплив і на психіку дорослої людини.

Отже, проблема походження та становлення людини зберігає свою актуальність. Наукове дослідження появи і становлення людини стало основою для принципово нової теорії – антропосоціогенезу. Філософи різних напрямів, які вивчали питання антропосоціогенезу, вказали на ряд головних моментів, що характеризують цей процес. До них належать єдність біологічного та соціального в людській природі, зв'язок розвитку свідомості людини із процесом предметно-практичної діяльності, поєднання впливу суспільних чинників з індивідуальними властивостями кожної особистості.

Питання для самоконтролю

1. Чому аналіз людської сутності зберігає актуальність у наш час?

2. Які відносини існують між людиною та навколишнім світом у міфології?
3. Як розвивався образ людини в античній філософії?
4. Як оцінювалася природа людини філософами середньовіччя?
5. У чому полягають основні принципи вчення гуманізму?
6. Визначте причини та сутність антропоцентричного повороту філософської думки у Новий час.
7. У чому полягають особливості марксистського підходу до визначення людської природи?
8. Схарактеризуйте основні ідеї та концепції філософської антропології.
9. Як розглядається динаміка людського буття у філософії екзистенціалізму?
10. На яких засадах вирішують проблему людини представники постмодерністської філософії?
11. Визначте сутність основних інтерпретацій людини.
12. Які проблеми характеризують взаємодію в людині біологічного та соціального?
13. Визначте сутність соціально-діяльнісного підходу К. Маркса та Ф. Енгельса до проблеми антропосоціогенезу.
14. На які принципи спирається підхід до становлення людини як самодіяльності?
15. В чому полягає різниця між діяльністю, творчістю та грою?

Література до теми “Концепції людини в історії філософії. Проблема антропосоціогенезу”

1. Алексеев В. П. Становление человечества. – М. : Политиздат, 1984. – 462 с.
2. Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
3. Кант И. Трактаты и письма. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
4. Паскаль Б. Мысли. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 367 с.
5. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–344.

6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М. : Наука, 1987. – 239 с.
7. Фролов И. Т. Избранные труды: В 3 т. – М. : Наука, 2003. – Т. 3. О человеке и гуманизме. – 789 с.
8. Хамітов Н. В., Гармаш Л. Н., Крилова С. В. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навчальний посібник. – К. : Наукова думка, 2000. – 272 с.
9. Хейзинга Й. Homo Ludens: В тени завтрашнего дня. – М. : Прогресс, 1992. – 460 с.
10. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии: Учеб. пособие для вузов. – М. : Высшая школа, 1991. – 512 с.
11. Человек: образ и сущность (Гуманитарные аспекты). Совесть, труд, счастье. – М. : ИНИОН РАН, 1998. – 291 с.
12. Шелер М. Избранные произведения. – М. : Гнозис, 1994. – 413 с.
13. Шостромм Э. Анти-Карнеги, или человек-манипулятор. – Л. : Світ, 2002. – 112 с.